

Technikailag nagyon hasonló egymáshoz a Datasolve részéről a *Telecom Gold* és a *Data Arkiv* felé nagyjából egy időben létesített két kapuszolgálat. Mindkettő gyors emelkedést hozott a Datasolve felhasználói létszámában. A sakndináv Data Arkiv online szolgáltatóközpontból bekapcsolódó felhasználók többségükben információs szakemberek, nem pedig igazi végfelhasználók. Igazi végfelhasználók viszont azok, akik a *Telecom Gold*on keresztül kapcsolódtak be, ez ugyanis elektronikus posta. Ennek a felhasználói tehát valódi újdonságot kaptak a Datasolve online információs szolgáltatójával.

A Datasolve most két legnagyobb vállalkozására készül. Ez a két új kapuszolgálat a "hozzáadott értékű" hálózatok, az IBM- és az ICL-hálózat több százezer felhasználója számára teszi lehetővé a Datasolve igénybevételét.

Leszögezhetjük, hogy a "hozzáadott értékű" hálózatok jelentik azt az eszközt, amelyet kihasználva az online szolgáltatások igazán nagy lehetőségekhez juthatnak. Ez ugyan nem egyszerű, de megvalósítható, mert a hálózatok üzemeltetői úgy ruháznak be óriási összegeket, hogy menet közben keresik hozzá a piacot, ezért szükségük van az online információs szolgáltatókra. Ha ezt a lehetőséget az információs szolgáltatók jól kiaknázzák, akkor pozitív választ adhatnak a címben feltett kérdésre: a kapuszolgálatok kulcsot adnak a végfelhasználói online kereséshez.

/GARDNER, M. B.: Are gateways the key to capturing the end user market? = 10th International Online Information Meeting, London, 2-4 December 1986; Learned Information, Oxford and New Jersey, 1986./

(Válas György)

Az adatbázis-használat költségelszámolási lehetőségei

Bár a kapcsolódási idővel arányos adatbázis-használati díjazási rendszernek számos hátránya is van, mindmáig ez a legelterjedtebb; nem sok kísérletet tettek felváltására, helyettesítésére. Az okok kézenfekvők és gazdaságiak: a számítógépes irodalomkutatás lehetőségei változatosak, az ember és a számítógép közötti kommunikáció lehetősége viszont korlátozott.

A találatok számától függő elszámolási rendszer sem készíti a kereső eredményre orientáltabb, célratörőbb munkára. Léteznek ugyan a keresőstratégiát figyelembe vevő elszámolási módok, átalánydíjas vagy terjedelemtől függő díjazási rendszerek, szélesebb körű elterjedésük azonban egyelőre nem várható.

AZ ONLINE KERESÉS SAJÁTOSÁGAI

Az online technikában az információ árát nemcsak piaci értéke határozza meg, hanem az információkeresést végző személy jártassága, ügyessége, a keresésre fordított időtartam, az adatátviteli hálózat, valamint a "gazdaszámítógép" (a szolgáltatóközpont számítógépének) paraméterei (pl. teljesítőképessége) is.

Az adatbázisok a hagyományos információhordozókhoz képest sokoldalúbb, "többdimenziós" jellegükkel tűnnek ki. Az adatbázisokból a legkülönbözőbb szempontok szerint csoportosított információk választhatók ki; vagy ugyanazokhoz az információkhoz sokféle, különböző úton is hozzá lehet férni. Az adatbázis előállítója a használatnak jogdíjat számít fel, ami a használat idejével arányos.

A keresés szabadságát korlátozza, hogy a keresést végző személy az adatbázissal nem valódi információs szükségletét, hanem csak valamilyen

absztrakt jelsorozatot képes közölni, a keresési eredmények pedig valamilyen mértékben "zajt" (felesleges, téves információkat) is tartalmaznak.

Az adatbázis szolgáltatója nem tudja konkrétan, melyek az adatbázisok legkeresettebb, legértékesebb információi (rekordjai). Csak elvont statisztikai adatok felett rendelkezik, a kapcsolódási időtartamokat, a kért dokumentumok számát ismeri.

A kapcsolódási idővel arányos díjazási rendszerrel szemben az alábbi kifogásokat szokták hangoztatni:

- ▶ mivel a használó anyagilag érdekelt abban, hogy rövid idő alatt végezze a keresést, lemond a különlegesebb, innovatív keresési stratégiák alkalmazásáról és megmarad az "egydimenziós" (rutinra épülő) eljárásoknál. Emiatt nem képes kimeríteni az adatbázis teljes információs potenciálját;
- ▶ az adatbázisok kiválasztását nem könnyíti meg az időarányos díjszámítási módszer körüli bizonytalanság;
- ▶ a jogdíjak sokszor (feleslegesen) drágábbak, mint a hagyományos információs szolgáltatások díjai. Egy céginformációt pl. ingyen vagy olcsón megszerezhetünk valamely kereskedelmi kirendeltségtől, míg az adatbázis használatáért ilyen esetekben is fizetni kell;
- ▶ a távközlési rendszerek teljesítőképessége állandóan nő; a korszerűbb, gyorsabb adatátvitel miatt azonban az adatbázis-szolgáltatók emelik szolgáltatásaik árát, míg a hagyományos információs szolgáltatásoknál a műszaki fejlődés árcsökkenéssel párosul.

A TALÁLATI LISTA ZAJOSSÁGA

"Zajszegény" (kevés felesleges találatot tartalmazó) lesz a találati lista, ha a kereső személy a

tárgyszavakat, deskriptorokat alapos megfontolás után választja ki, pontos osztályozási jelzeteket használ. Növekszik a hamis (nem releváns) találatok aránya, ha pontatlan vagy indokolatlanul csonkolt keresőszavakat, nem kellő mélységben részletezett osztályozási jelzeteket használ.

A keresőstratégia tehát legyen szigorúan a témára irányuló és precízen felépített. A hibátlan keresőprofil összeállításához és a keresés végrehajtásához azonban több idő kell.

Átlagos online jártasság mellett a találati lista zajossága annál kisebb mértékű lesz,

- ▶ minél alaposabban tárja fel az adatbázis előállítója – deskriptorokkal, osztályozási jelzetekkel – a dokumentumok tartalmát;
 - ▶ minél gazdagabb lehetőséget kínál a keresőnyelv (pl. a tezaurusba való online betekintés lehetőségét).
- A találati lista zajossága növekedni fog, ha
- ▶ a keresőkérdés nem irányul egyértelműen a keresés témájára;
 - ▶ "szubjektív" keresési elemeket is tartalmaz, azaz a kereső személy szakismertei hiányosak;
 - ▶ az adatbázisban csak a véletlen szerencse reményével vizsgálódunk;
 - ▶ minden releváns dokumentumra feltétlenül szükségünk van.

A kevés zajt eredményező találati listához hosszabb keresési időre van tehát szükség, a találati lista relevánsságáról viszont rövidebb idő alatt győződhetünk meg.

Ezek a keresés jellegétől függő sajátosságok kihatnak az online keresés árának alakulására is. Célszerűbb a felhasznált időt, nem pedig a találatok számát a számlázás alapjául választani. Az adatbázisok szolgáltatóközpontjai ekkor elsősorban nem információkat értékesítenek, hanem az információ-hozzáférés technikai lehetőségét adják el.

ALTERNATÍVÁK

Ha jogdíjak helyett a találati díjakat tekintjük a számlázás alapjának, azzal érvelünk, hogy az utóbbiak szorosabb összefüggésben állnak a keresés eredményével, a kapott információkkal. A jogdíjak két lényeges hiányossága, hogy csak közelítően alkalmas a keresési költségek eredményorientált számlázásához, valamint hogy a mérési alap egyedül az idő. Háromféle számlázási módszer alakult ki e hiányosságok kiküszöbölésére.

A legigényesebb változat a keresőstratégiaira orientált díjazási mód, mert ez kapcsolja össze az időtől független mérés előnyeit az eredményre orientált elszámolási rend előnyeivel. Az általánadíjazási és a terjedelemtől függő díjazási rend kiküszöbölik ugyan az időtényezőt, de mégsem eléggé "eredményességre orientáltak".

Keresőstratégiaira orientált elszámolási rend

E számlázási mód alapja az az elv, hogy egy meghatározott keresési stratégia és a visszakeresett információk értéke között szoros összefüggés van. Két típusát különböztetjük meg:

- ▶ *parancsszóra orientált* változat: a számlázás azt veszi figyelembe, hogy bizonyos parancsokat – kiválasztás, osztályozás, korlátozás, kiíratás, statisztikai feldolgozás stb. – hányszor használ a kereső személy;
- ▶ *keresőszóra orientált* változat: az elszámolás alapja a megadott keresőszavak száma.

Átalánadíjas elszámolási rend

Előre meghatározott összeg fizetendő egy adott adatbázis használati jogáért valamely megadott időtartam alatt.

Terjedelemtől függő elszámolási mód

A gazdaszámítógép és a terminál között továbbított adatok mennyiségét tekinti az elszámolás alapjául. Az adatok mennyisége azonban éppúgy, mint a jogdíjazási rendnél az időtartam, csak közvetetten alkalmas a keresés "információtartalommal arányos" elszámolására.

Milyen következményekkel jár, ha az elszámolás alapjául nem a kapcsolódási időtartamot, hanem az átvitt adatok mennyiségét választjuk?

- ▶ kevesebbet fizetünk azokért a találatokért, amelyeket a találati lista online átnézése nélkül rendelünk meg;
- ▶ olcsóbbá válnak a rövid keresési idő alatt beszerzett információk;
- ▶ a keresési stratégiától függően drágulhatnak egyes (különleges) információk.

ÉRTÉKELÉS

A röviden jellemzett alternatívák nem szólnak egyértelműen a jogdíjazás módszere ellen. Elemzésük során éppen ellenkezőleg, a jogdíjazási rend előnyös oldalai domborodnak ki:

- ▶ a használók számára egyszerű, könnyen áttekinthető a számlázás;
- ▶ végrehajtása egyszerű és olcsó;
- ▶ nem akadályozza az adatbázisok hálózatszerű működését.

A felvázolt módszerek tehát nem a jogdíjazási rendszer felváltására, hanem kiegészítésére kínálnak lehetőséget.

Említsünk meg néhány konkrét gyakorlati példát: a Telésystemes Questel külön illetéket számít fel a "Memsort" utasítás használatáért. E parancs hatására a szabadalmi adatbázisokban a keresési eredmények statisztikai feldolgozása végezhető el. A Chemical Abstracts különdíjat számít fel kémiai anyagnevek kereséséért, mert az ilyen keresések

gyorsasága miatt a jogdíjak önmagukban túl alacsonyak a megszerzhető információk értékéhez képest.

A DIMDI 1987-től kezdődően egy kombinált elszámolási rendre tért át. Az elszámolás alapjául három mennyiség szolgál: rendszeridő, gondolkodási idő és az átvitt adatmennyiség. A rendszeridő az az időtartam, amely alatt a gazdaszámítógép a használót szolgálja ki (kérdéseire válaszol), a gondolkodási idő az az időtartam, amely alatt a vonalkapcsolat fennáll, de a számítógép csak "várakozik" (további utasításokra). A DIMDI-nél az adatbázisok és a használók típusaitól (felkészültségétől) függően újabb elszámolási kategóriákat kívánnak bevezetni. Minél differenciáltabb az árképzés, annál jobban tükrözik az árak az információk tényleges értékét.

Habár a keresőstratégiára orientált díjazási rendszer, az átalánydíjas és a terjedelemarányos díjazási rendszer alkalmazásával a jogdíjazási rendszer egyes hátrányai kiküszöbölhetők, bevezetésük, elterjedésük ma még bizonytalan.

Az online elérhető adatbázisokból visszakeresett információk árát túlnyomórészt időtől függő tényezők határozzák meg. Az időtől függően változik az adatátviteli hálózat igénybevételenek díja, a szolgáltatóközpont számítógépének igénybevétele díja, végül pedig a jogdíj, amely az adatbázis előállítóját illeti meg. Mindössze a kiválasztott dokumentumok megje-

lenítési vagy kinyomtatási díja emlékeztet arra, hogy az online szolgáltatás elsősorban információs, nem pedig távközlési szolgáltatás.

A felhasználók körében különösen az adatbázis-használati díj vált ki elégedetlenséget. Az idő függvényében változó jogdíj ugyanis nincs semmilyen felismerhető kapcsolatban az adatbázisokból nyerhető információk értékével.

Az adatbázis-előállítók és -szolgáltatók érdeke is, hogy az információk árát értéküktől függően, differenciáltan, de természetesen elfogadható, megfizethető szinten határozzák meg. Dilemma előtt állnak az árképzés illetékesei: ha a keresés hatékonyságának, eredményességének szempontjait kívánják érvényesíteni, az online keresőket szabadságuk egy részének feladására, bevált sémák alkalmazására kényszerítik. Ha azonban a kereső számára nagyobb önállóságot biztosítanak az innovatív, fantáziadús keresési stratégiák használatának ártámogatásával, könnyen előfordulhat, hogy a megszerzett információk értéke és ára között szakadék alakul ki. Ennek a dilemmának a feloldására a jogdíjak módszere a jelenlegi legjobb módszer.

/TANGHE, P.: Warum für die Nutzung von Datenbanken vorwiegend Anschaltzeiten und nicht die erzielten Informations-Resultate berechnet werden. – Ein ökonomischer Erklärungsversuch. = Nachrichten für Dokumentation, 38. köt. 5. sz. 1987. p. 263–269./

(Nagy Gábor)

Az OCLC hatása az Egyesült Államok könyvtárközi kölcsönzésére

Az Egyesült Államokban nincs más országoéhoz hasonló országos könyvtárközi kölcsönzési hálózat. Az *American Library Association (ALA)* által elfogadott *NILC (National Interlibrary Loan Code, 1980)* azt javasolta, hogy "Az országos és tudományos könyvtárakhoz, valamint hálózatok és társulások határain túlra csak azután továbbítsák a kéréseket, ha a helyi, szövetségi vagy regionális forrásokat már kimerítették" [1].

A regionális, szövetségi, helyi és egyéb könyvtárak könyvtárközi kölcsönzési szabályzatai rendszerint tartalmazzák a fentiekhez hasonló előírást. Ugyancsak az NILC-vel összhangban rögzítik, hogy a "kért dokumentumokat az elfogadott bibliográfiai gyakorlatnak megfelelően, teljesen és pontosan kell leírni", és hogy "a mértékadó bibliográfiai eszközöket kell használni a lelőhely megállapításához" [2]. Az előírások pontos betartása főként a kölcsönadó könyvtáron múlik, hiszen visszautasíthatja a nem megfelelően kitöltött kéréseket, s így "megnevelheti" a kölcsönkérő könyvtárat.

Az Egyesült Államokban az *OCLC ILL (Online Computer Library Center – Interlibrary Loan)* alrend-

szert bevezetése nyomán a tagkönyvtárak számára több szolgáltatás vált hozzáférhetővé.

OCLC

Az OCLC Inc. nem profitra orientált szervezet. Célja egy olyan online számítógépes könyvtári rendszer működtetése és karbantartása, amely egyaránt szolgálja a könyvtárosok és a könyvtárhasználók érdekeit, ezenkívül fokozza a könyvtári források hozzáférhetőségét és csökkenti a könyvtárak egységnyi ráfordításait. A rendszer gondoskodik a könyvtári állományok katalogizálásáról, az időszaki kiadványok nyilvántartásáról, az állománygyarapításról, a könyvtárközi kölcsönzésről és az információszolgáltatásról. Az 1967-ben alakult *Ohio College Library Center* 1977-ben *Online Computer Library Center* néven kiterjesztette tevékenységét az egész ország területére. A kezdeti 54 tagkönyvtára pedig hétezerre növekedett (beleértve 6 európai állam 9 könyvtárát is, lásd 1. táblázat). R. C. W. Brown az alábbiakat állapította meg nemrégiben: "El vagyunk kötelezve az OCLC rendszer megújítása mellett, de céljaink ugyanazok maradnak: a könyvtárosokat több eszköz-